

Høgskolen i Telemark

EKSAMEN

2114 Norsk litteratur etter 1900

2118 Norsk litteratur etter 1900, nett- og samlingsbasert

9.5.2011

Tid:	9-14
Målform:	Bokmål
Sidetall:	14 sider inkl. forside og vedlegg
Hjelpemiddel:	Ingen
Merknader:	Svar på én av oppgavene
Vedlegg:	12 sider

Eksamensresultata blir offentliggjort på studentweb.

Det hele fylder mit øie som en taare,
jeg, ensom og angst og arm, skal graate snart!
Alle de ting, som nu ikveld er vore –
om faa, berusende aar staar stunden fore,
da taakerne glir, og øiet kan se klart!
Aa, elskede, se hvor dyb og sort en fjære!
Saa underlig stranden blev, da vandet faldt!
Mon rædslens kveld er fjærn, da vi skal være
en styggere strand end dén, forladt af alt?

Allikevel er det et sødt og saligt under,
at engene her, med korn og krat og træer,
og bjærgene bak, saa dybt som blikket bunder,
dugges saa sødt af vore smaa sekunder –
bare den bjærken dér, hvor vor den er!
Og skigarden da! Den gamle redskabsvognen
ligger i græsset støt og stadig staar
de svære hesjestængerne op i rognen,
og grøften er grøn som før, i alle aar!

Aa, ven, lot gravenes dyp sig vildt besvæрге,
vilde jeg bli til vangen her, med hø,
til bjærken dér, med stjerner i, og bjærget,
bare for slik, paa annen vis, at væрге
den hellige haven vor, for dét: at dø — !
Ta om mig, ven, og hold mig! Saan at trykkes
er snart det eneste glimt af haab, jeg vét -
den hastige, hete straalestund, det lykkes
at vække i mig en annen evighet!"

Og jeg, en levende mand, paa jorden hjemme,
en tydelig mand af kjød, fra taa til top,
kan, svimmel og sky, i favnen min fornemme
noget, som bare er blik og sind og stemme,
i smertelig angst og anelse løst op!
Du ensomme! Alt, jeg kan, er stumt at stryke
dit duftige haar, med haanden din i min -
og øie til øie saan, staar Pan og Psyke
foran et hav af korn, i stjerneskin!

og gutane kjende ikkje så nøye kvar flekken. Dei skulle just svinge av den sams vegen og legge på fonna bort til deira eiga høybu. Då var der ikkje støtt nok islag under snøen, det braka eller let ein sørpelåt, og hesten seig av. Gjørmevatnet slo brunt og kaldt over lenda og ryggen på han. Men djupare ned i møtte han botn, og vart ståande med hovudet og litt av manken fri.

Han let ein merkeleg låt i det same. Ein kjenner i grunnen så få hestelåtar – og denne verka som noko mørkt i lufta.

Støkken gjekk brå og vond gjennom gutane. Dei såg korleis hesten vreid auga så dei kvitna. Både gutane og sleden vart att oppå snøen. Dei tumla av sleden, som vart dregen ned i med framenden. Hesten reis på ende det han kunne og slo med framføtene, men vart hindra av slededraget, fall ned i att og seig djupare.

Trakk og tummel. Nils ropte om å hente folk. Dei måtte rope, om dei stod like ved einannen – det var slik. Jon ropte om å spenne frå, og dei sansa seg, kava med armene i isvatnet like til aksla for å finne selepinnane, tøygde seg frå kvar si side. Isen og snøen gjekk like inn til hestekroppen på sidene, berre oversprøytt av brun gjørme. No glid eg av, eg òg, tenkte dei, no no, men dei gleid ikkje, det bar, så dei fekk selepinnane laus. Under dette stod hesten heilt still og venta. Dei fekk eit glimt av dei brønnane han hadde til auge – korleis dei var akkurat no, i redsla.

Han vart fri draget, reis på ende att og slo i lufta. Men bakparten hans hadde sigi for djupt og søgi seg fast, og den hissige rørsla og kroppstyngda over på eitt punkt gjorde suginga ned i gjørma verre. Han slo i lufta med høvene så dei blanke skorne klinka mot einannan, og var vill og underleg – men så måtte han la seg vippe ned i att med alt saman.

Ikkje låt, tenkte dei. Ikkje den låten fleire gonger.

Han såg på dei. Rodde fram og tilbake i gjørmevatnet med mulen, med hoka, heldt akkurat naseborene over.

Ikkje låt, for all del.

Han rodde att og fram, kva han då meinte med det. Men han heldt munn.

Nei no var all tanke på jenter langt borte, det var som det aldri jenter hadde funnist. Andsløpne drøfte Jon og Nils kva dei skulle. Skulle dei på heimvegen og hente folk? Det ville ta mange timar, og ville sikkert bli for seint. I mørkret i kveld nokon gong. Då ville hesten ha sigi i kav – for *ein* mann orka

Tarjei Vesaas

HESTEN FRÅ HOGGET

Hesten var høg på føtene, så han tok lange steg – og han gjekk lenger og lenger innover.

Dei som køyrde han, var to unge gutar. Det var Jon Hogget og den jangamle hjelpeguten Nils, båe med runde andlet. Dei sat på tomsleden og let seg dra innover snøvidda, skulle langt inn i fjellet og hente heim høy. Innover i timevis, koma heim att ein gong seint i kveld. Der var veg etter andre, som òg hadde sæterbuar og no førte heim vinterfåret. Og inne på fjellet i høybuene er det som sommaren er gøynd og seier namn som er ein løyndom.

Dei to gutane hadde mange slags søte tankar, og plystra så lenge det gjekk an. Sidan vart kaldtrekken så bitande at lepene stivna og plystringa heldt opp av seg sjølv. Men ein kunne òg *tenke* ei plystring. Dei var så vidt vaksne, og det hadde vori ein fin sommar.

Dei kom til å få anna tenke på enn plystring.

Langt inne ein stad, der alt var øyde og kvitt, berre med eit og anna tre stikkande opp or fonna – der datt den store hesten i.

Her var myrar og gjørmehol her om sommaren. No var det tildekt av eit nokså tynt lag snø, dei farlege stadene viste ikkje,

ikkje halde han oppe her fremigjennom dagen. Dei måtte heller prøve vera her båt to og baske med han og halde han oppe, få eitkvart under han – til her kanskje kom folk. Ein av granane hadde sagt han skulle innover etter høy i dag, han òg. Så han måtte snart vera her.

– Han *sa* han skulle i dag, sa Jon, i den sikraste tonen han berre kunne. Og han måtte koma sikkert! Under auget av han i vatnet slo dei dette fast, og likeins at dette var det einaste.

Armane deira var dyvåte, der dei fekt. Dei kjende ikkje at dei var ved å valne i vinden. Her var ein litt hivande vind her oppe, og ein grå skyhimmel. Baskinga deira skulle vel elles halde varmen i *dei*. Men han i isvatnet –

Dei skreik til han.

– Hei deg! ropte dei til han, uventa, av all makt. Hei deg, hei deg!

Som at det kanskje lyfte i han.

Han rodde att og fram med hoka.

Han sokk litt meir. Smått. Sikkert.

Nils tok øksa og sprang av stad til nokre einsame bjørkekrakar, for å hogge dei og dra dei hit. Jon stod att her, med køyretaumane slengde framom bringa på hesten og med taumendane surra rundt hendene. Slik stod han eit par steg bakom, tok spenntak og heldt og drog det han greidde. Ikkje visste han om det hjelpte noko, han hadde helst kjensle av at det var til fånytt, men han måtte likevel halde.

Taumane dirra stramme. Så slakna dei av, fordi han dovna i kroppen. Så dirra dei att.

Godt eg ikkje treng vera framfor han. Godt han ikkje kan sjå på meg.

Hesten vreid hovudet og såg på han.

– Hei deg! skreik Jon meininglaust, så det hjala over vidda.

Hesten rette hovudet framover att.

Tungskya dag i desember. Snart er det mørkt.

Halde!

Der kom Nils dragande med bjørkekrakan, dei var vindslitne og forvridne. Nils køyrde dei av jamsides hesteføtene – om hesten ville trø på dei.

Nils skulle springe og finne meir.

– Skift med meg! ropte Jon, og gapte.

Nils kom i all hast. Tok det dirrande taket. Såg ikkje på Jon, men raudna.

Så sprang Jon. Svinga med dei frosne armene. Vinden kjendest iskald.

Bjørkene var langt unna. Heivegen var tom. Kjøm ikkje denna grannen?

Men bort til bjørkene.

Hogge. Rase.

Nils heldt taumane. Slappa, spente i att. Hesten låg still ned i gjørma. Ein visste korleis kulden trengde inn i han no. Fakset og hovudet og auga – resten var under.

Nils drog.

Tida gjekk. Det såg ut som vatnet steig ørende smått. Jon kom endeleg pesande med meir kvist og krakar, køyrde dei ned, skulle snu og springe, vart stansa av eit rop:

– Vil du lure deg unna!

Jon stansa.

– Nei langt –

– Det ville du det. No orkar ikkje eg stå her og dra lenger!

– Du gjorde det òg!

Dei glefste.

Dei var forkomne og fortumla. Var i naud. Jon overtok taumane, og Nils sprang. Ein orka ikkje sjå på detta vatnet som liksom steig.

Hesten rodde med hoka. Hadde det nytta på sine kne å be han halde opp med akkurat *det*, så hadde dei gjort det.

Men no går armene mine og ryggen av.

Meir bjørk kom. Ned i med det. Skifting utan skjelling. Ingen granne kom på vegen – inga tilførsle av mannsmot og hjelp.

Vatnet steig ørende smått. Tida? Visste ikkje. Berre køyre allting av ned i det botnlause gjørmeholet. Få noko fast å stå på for hesten, noko å kravle på.

– Hei deg! skreik dei til hesten for å mote han opp, og dei innbilte seg han tok det i den meining.

– Sleden, ropte dei, ein gong dei skifte jobb, og det vart lenger og lenger til næraste buskane.

I neste stund hogg den eine laus på sleden med øksa, spika han sund i større og mindre delar, høyrgrindane, alt, køyrde det ned i – der syntest plass for allting. Men kanskje seig hesten likevel ikkje no lenger? Ein kunne slakke ørlite grunn av i den drepende lyftinga.

Hesten vende ikkje på hovudet lenger, såg rett fram. Då heldt dei ikkje *det* ut heller, anna dei sprang framom han og

såg på han. Alt det dei tenkte og gjorde, skjøna han. Dei såg det i ein mørk brønn.

- Meir kvist då vel!

- Det veit vel eg like godt som du!

Ein sinna tone var blitt den einaste som kunne brukast. Den som var så heldig å skulle sleppe ifrå, sprang av stad bortover ristene med øksa blinkande i neven. Kald, skya, stutt vinterdag. Men grannen?

For lenge sidan hadde det gått eit stikk gjennom dei: her kjem ingen i dag. Hadde nokon vilja innpå, hadde han longe vori her. Her kjem ingen granne. Og no er det ikkje meir tale om å ta på heimveg. Den som blir att, orkar snart ikkje å lyfte lenger, og så er det slutt. Om litt er det mørkt. Klokka tre vil det skume. Klokka fire er det mørkt.

- Hei deg! skreik dei til han med skurande mæle. Og til seg sjølve.

- Vi skal halde deg oppe i heile natt! skreik dei.

- Og i morgon er det annleis, då kjem grannen!

- Høyrer du!

Det hjelpte. Det lyfte ein stad. Alt her gjekk ut på å lyfte.

Det lyfter i deg òg -

Dei var sikre på han kjende det. Han skjøna det nok heile tida. Var dei frosne? Ja. Nei. Tydde ikkje noko. Fekk ikkje tid å kjenne etter. Nils var atter på veg etter meir kvist. Jon streta og heldt. Hesten rodde sakte.

Kvist og ris kom. Nedi med det. Dei brukte ein laus sledemei å stappe med. Tørre trebetar av sleden kom puttande opp att langs med hestesidene og låg flaut.

Ved neste skifte mellom Jon og Nils mørkna det alt litt.

- Meir kvist! ropte dei.

Det gjekk så smått. Tok så lang tid å koma att med noko. Men enno stod her eitt og anna å hente, lengst av stad borti skuminga og vinden.

Hesten vart større i auga då skuminga kom. Dei våga liksom ikkje å rope så vilt til han i dette lyset. Det ville etter kvart låte for håst og stygt.

*

Han gjorde ein brårykk med hovudet mot dei.

Det fór i dei at no, no er det, no kjenner han seg ferdig til å glide av. Han orka lyfte hovudet så det kom fri av vatnet.

Auga kunne dei no ikkje timje lenger. Men han opna litt på dei harde firkaanta leppene, midt imot dei, utan lyd. Så gjekk han under.

Det kom alt så fort, som om føtene under han med eitt var borte. Taumen som stadig var slengd rundt hestebringa, rann gjennom hendene på dei som heldt. Dei gløymde å streta noko imot.

Dei kjende stikkande sorg. Stod med kvar sin ende av taumen i handa - og i brå villskap, og berre for å gjera eitkvart når alt var umogeleg, så sette dei spenntak og drog, drog langt bortom det dei nokon gong hadde orka.

Det gav etter.

Hovudet kom opp att.

Det var liv i han.

Han frøste vatn ut av nasen, og let. Dei let med. Han måtte berre ha falli i uvet ein blunk, eller at føtene hadde krøkt seg under han i krampe. Det var ikkje botnen som var fallen ut.

Han var der i alle høve - og dei drog som gainingar i taumane, og ropte til han som i ørske.

- Hei hei deg! hæ deg! skreik dei håst, og helsa han tilbake - anten det no let så stygt som helvete i dette halvmørket, eller ikkje.

Han rugga på hovudet, og hoka flaut stadig nedi. Men så byrja han å baske.

Dei hua endå verre til han då dei såg det. Og drog.

Oppøst av skrikinga og lyftinga som han kjende, byrja han baske med framføtene. Kava og grov og stampa i vatnet, i blinde. Frøste i nasen. Men det var komi mykje kvist og busk nedi der no, og det balla seg til ved nørslene hans, filtra seg i einannan under høvene hans og vart ein ny botn - saman med fjøler frå sleden og heile den usynlege suppa. Noko fast å stå på.

- Hei opp opp! skreik dei, og slutta dra i taumane, fordi det trekte han bakover og verka feil.

Hesten svara dei med ein låt ifrå *sir* hjarte grunn, hadde framføtene samla på kvisthaugen, gjorde ein tverr-rykk og fekk dra bakparten opp av suget.

- Hæ! skreik dei til han.

Det galdt å vera snar som elden. Dei fekk stikke taumane under buken på han og opp att på hi sida, og fekk halde og

lyfte oppunder. Frametter no. Sølevatn og tjukk gjørme spruta i halvmerket. Det nye som hesten kjende, gav han nye krefter. Han baska, og rishaugane hjelpte han, han kom opp med meir og meir av seg. Dei heia og dei drog, så gjorde han det siste bykset, kom heilt oppå – og velte straks over på sida i snøen. Låg slapp og tilklint og ovstor.

Jon og Nils låg også slappe. Alt låg i haug. Dei tenkte ikkje noko større ei tid.

Men snart sa isvinden ifrå at dette er døden. Dei kjende lamminga krak innover kroppen, gjennomvåte som dei var. Dei måtte opp. Og hesten måtte opp.

Dei reiv i han, ropte til han – og han skjøna. Han sjangla seg opp. Dei stive føtene bar. Jon og Nils sjangla på sidene av han og drog han med seg. Berre gå! Den fæle kulden som hestekroppen hadde sozi i seg i timevis i vatnet, den møttest no med vinden her oppe. Kroppen riste av det.

Dei heia han fram, og fekk han med seg innover vegen i lei mot den næraste høybua. Sjølve var dei ikkje møtare enn dei halvvegs hekk i hesteselen for å orke å vera med.

Men dei hadde øsinga i seg. Det ville ropet. Av og til veiva og hoppa dei opp og ned for varmens skuld – og framover gjekk det, endå hesten kanta over ende i armod og måtte jagast på føter att, gong på gong. Målet var ei høybu som dei visste var halvfull enno. Der måtte dei prøve å krype inn alle tre.

Dei hekk i selen.

Hesten gjekk tappert på, endå han riste av frost. Mørkret hadde tetna, dei såg han ikkje tydeleg i andletet. Slik kom dei fram.

Løa med sin løynde sommar i mørkret. Det var mest ikkje til å tru. Dei fekk opp døra, og til all lykke var ho høg nok så hesten kunne koma inn. Der var høy, men ikkje fullt, der var plass til alle. Men mørkt.

Kom kom.

Han skjøna dei. Gjekk rett inn i angande sommar.

Dei fekk ny kraft, og visste kva dei skulle gjera. Tok høydottar i dei valne hendene og byrja stormgni på hestekroppen. Nye dottar og nye. Hesten hadde straks sigi i hop i det herlege logne høyet. Dei var over han og rubba han med høyviskane, og sa meiningsslause ting til han i kolmørkret. Først gni han, sidan skulle dei pakke han *ned* i høy, *ned* i varme – og seg sjølve òg.

Det hissige arbeidet med hesten vermdde elles alt godt, og dei kom i tankar om mat endeleg. Om nistesekken. Var dei ikkje svoltne som ulvar? Visst. Men sidan. No er det hesten. Det er sidan vi skal få av det våtaste av kledda og grava oss kav ned i her, saman med hesten, så alt skal bli varme og sommar og plystring.

Dei arbeidde. Lydde. Endeleg:

Dei høyrde i mørkret korleis han byrja tygge så smått. Verkeleg?

Det var berre så vidt dei greiddé seg: Ein ofse. Å, vi rubbar og gnir deg, og rubbar og gnir deg! og pakkar ikring deg med alle urter som angar i fjellet – det er det! Alt som veks i grønne lier og er fullt av krydder og er godt i evig tid –

frå Ein vakker dag.

(1959)

och grönt. Våra steg ekade lättfärdigt högt; efter ett tag märkte vi det och dämpade ner dem.

— Man behövde bara se på Liese, sa Martin. Hon är inte med om det han har för sig, hon formligen vred sig, kyssen blev för mycket för henne . . . Jag önskar att Edgar vore alltigenom falsk, tillade han. Det skulle varit enklare då. Men Judas Iskariot älskade väl också den han förråde . . .

Prinsessorna fortsatte med sin mottagning i många år till, fick jag höra senare; även när inga besökare längre infann sig. Omsider blev den det enda i tillvaron de trodde på. De dukade sitt sirliga tebord, hällde vatten i alla kopporna och förde konversation med obefintliga gäster. Grannarna kikade i nyckelhålet; somliga ansåg, att de rätteligen borde likvideras. En onsdag kom Gestapo. Sabine mötte dem med orden: vet ni inte, att vi är prinsessor? De vred armarna ur led på henne. De stampade sönder teservisen. Men något värre häände aldrig systrarna, besynnerligt nog. De kom att höra till de överlevande.

(1948)

STIG DAGERMAN

Att döda ett barn

Det är en lätt dag och solen står snett över slätten. Snart skall klockorna ringa, ty det är söndag. Mellan ett par rågåkrar har två unga hittat en stig, som de aldrig förut gått och i slättens tre byar blänker fönsterrutorna. Män rakar sig framför speglarna på köksborden och kvinnor skär gnolande upp bröd till kaffet och barn sitter på golven och knäpper sina livstücken. Det är den lyckliga morgonen till en ond dag, ty denna dag skall ett barn dödas i den tredje byn av en lycklig man. Ännu sitter barnet på golvet och knäpper sitt livstykke och mannen som rakar sig säger att i dag skall de ta en roddtur nerför ån och kvinnan gnolar och lägger upp det nyskurna brödet på ett blått fat.

Det far ingen skugga över köket och ärdå står mannen som skall döda barnet vid en röd bensinpump i den första byn. Det är en lycklig man, som tittar in i en kamera och i glaset ser han en liten blå bil och bredvid bilen en ung flicka som skrattar. Medan flickan skrattar och mannen tar den vackra bilden, skruvar bensinförsäljaren fast locket på tanken och säger att de får en fin dag. Flickan sätter sig i bilen och mannen som skall döda ett barn tar upp sin plånbok ur fickan och säger att de skall åka till havet och vid havet skall de låna en båt och ro långt, långt ut. Genom de nerskruvade rutorna hör flickan i framsätet vad han säger, hon blundar och när hon blundar ser hon havet och mannen bredvid sig i båten. Det är ingen ond man, han är glad och lycklig och innan han stiger in i bilen står han ett ögonblick framför kylaren, som gnistrar i solen och njuter av glansen och doften av bensin och hägg. Det faller ingen skugga över bilen och den blanka kofångaren har inga bucklor och inte heller är den röd av blod.

Men samtidigt som mannen i bilen i den första byn slår igen dör-

till vänster om sig och drar ut startknappen, öppnar kvinnan i den tredje byn sitt skåp och hittar inget socker. Barnet, som knäppt sitt livstykke och knutit sina skor, står på knä på soffan och ser ån som slingrar sig mellan alarna och den svarta ekan, som är uppdragen i gräset. Mannen, som skall förlora sitt barn, är grakad och viker just ihop spegeln. På bordet står kaffekoppar, brödet, grädden och flugorna. Det är bara sockret som fattas, modern säger åt sitt barn att springa till Larssons och låna några . . . Och medan barnet öppnar dörren ropar mannen efter det att gå på, för båten väntar på stranden och de skall ro så långt som möjligt förut rott. När barnet sedan springer genom trädgården tänker det hela tiden på ån och på fiskarna som slår och ingen viskar till att det bara har åtta minuter kvar att leva och att båten skall där den ligger hela den dagen och många andra dagar.

Det är inte långt till Larssons, det är bara tvärs över vägen, och barnet sedan springer över vägen, far den lilla blå bilen in i andra byn. Det är en liten by med små röda hus och nymorskade människor som sitter i sina kök med kaffekoppen höjd och ser rusa förbi på andra sidan häcken med ett högt moln av damm om sig. Det går mycket fort och mannen i bilen ser popplarna de nyjärade telegrafstolparna skymta förbi som gråa skuggor. Läktar sommar genom vindrutan, de rusar ut ur byn, de ligger och säkert mitt på vägen och de är ensamma på vägen — ännu. Det är skönt att färdas alldeles ensam på en mjuk, bred väg och ute i skogen går det finare. Mannen är lycklig och stark och med högra händerna känner han sin kvinnas kropp. Det är ingen ond man. Han bråttom till havet. Han skulle inte kunna göra en gåtning för, men ändå skall han snart döda ett barn. Medan de rusar mot den tredje byn, sluter flickan åter ögonen och leker att ute skall öppna dem förrän de kan se havet och hon drömmer med bilens mjuka krängningar om hur blankt det skall ligga.

Så obarmhärtigt är livet konstruerat att en minut innan en man dödar ett barn, är han ännu lycklig och en minut innan en kvinna skriker av fasa, kan hon blunda och drömma om havet en sista minuten i ett barns liv kan detta barns föräldrar sitta i kök och vänta på socker och tala om sitt barns vita tänder och i en roddtur och barnet självt kan stänga en grind och börja gå

över en väg med några sockerbitar inslagna i vitt papper i högra handen och hela denna sista minut ingenting annat se än en lång blank å med stora fiskar och en bred eka med tysta åror.

Efteråt är allting försent. Efteråt står en blå bil på sned över vägen och en skrikande kvinna tar handen från munnen och handen blöder. Efteråt öppnar en man en bildörr och försöker stå på benen fast han har ett hål av fasa inom sig. Efteråt ligger några vita sockerbitar meningslöst utströdda i blod och grus och ett barn ligger orörligt på magen med ansiktet hårt pressat mot vägen. Efteråt kommer två bleka människor, som ännu inte fått dricka sitt kaffe, utspringande genom en grind och ser en syn på vägen som de aldrig skall glömma. Ty det är inte sant att tiden läker alla sår. Tiden läker inte ett dödat barns sår och den läker mycket dåligt smärtan hos en mor, som glömt köpa socker och skickar sitt barn över vägen för att låna och lika dåligt läker den ångesten hos en en gång lycklig man som dödat det.

Ty den som har dödat ett barn åker inte till havet. Den som har dödat ett barn åker långsamt hem under tystnad och bredvid sig har han en stum kvinna med ombunden hand och i alla byar som de passerar ser de inte en enda glad människa. Alla skuggor är mycket mörka och när de skils är det fortfarande under tystnad och mannen som dödat barnet vet att denna tystnad är hans fiende och att han kommer att behöva år av sitt liv för att besegra den genom att skrika att det inte var hans fel. Men han vet att det är lögn och i sina natters drömmar skall han i stället önska att få en enda minut av sitt liv tillbaka för att göra denna enda minut annorlunda.

Men så obarmhärtigt är livet mot den som dödat ett barn att allting efteråt är för sent.

Alf Prøysen

Alf Prøysen (1914–70) opplevde å bli enormt populær som visesanger og visedikter, ikke minst takket være radioen som medium. *Drengsviser* (1948) var den første viseuigviselsen i bokform, men han debuterte med en novellesamling, *Dørstøtken heme. Hedemarksfortellinger* (1945), og har foruten flere samlinger med viser og kortprosa, også gitt ut en rekke barnebøker og en lengre fortelling, *Trost i taklampa* (1950), som i dramatisert form også ble en stor scenesuksess.

Heimstaddikteren Prøysen med sin hedemarksdialekt og sitt hedemarkske småkårs miljø ble populær i hele landet, men like lett var det ikke å bli innlemmet i den «seriøse» litteraturen. Eitertidens bilde av Prøysen er ganske motsetningsfylt alt etter hvilke deler av forfatterskapet som blir lagt til grunn for vurderingen; om han framstår som den sosialt forsonlige og varme humoristen, eller som den skarpe tendensdikteren, solidarisk med småfolk, men med kritisk brodd mot det klassedelete bondesamfunnet som utnytter dem og utarmer livet deres. Prøysen er begge deler. Det er ikke minst i de første prosasamlingene han er den sosialkritiske tendensdikteren. I «Fin-lampa på Rogne» (*Dørstøtken heme*, 1945/49) er auksjonen rammen omkring Karens historie. Det viktige spørsmålet i denne teksten er: Hvorfor byr Karen på finlampa? Ei husmannskjerring, som kjenner Karens fortid, trer inn i teksten som forteller, og gir leseren bakgrunn for å kunne grunne på spørsmålet. Men grunnen blir først avslørt «dagen etter» auksjonen da noen skogsfolk ser innom stua til Karen. Scenen, med sine tragi-komiske dimensjoner, er neppe den leseren forventer. Det overraskende sluttpoenget er et godt poeng i seg selv, men det kaster også et forståelsens lys over Karens psykologi.

FIN-LAMPA PÅ ROGNE

— **B**y på! — By på! Fire kroner for sofaen. Fire kroner. — Smal sa du? Det som itte går i bredda går i høgda. — By på!
Folk ler. Han Bernt er gutten sin som har kjøften på skafet. Det er som en heljedag nesten å stå her vaske og i puss og høre på åssen han fordeler innboet på Rogne med kjøftbruk og hammarslag. Det er itte her som ellers når gjelda og ulykka sender bud på han Bernt og hammaren hans. Her kom han idag og var budsndt av glea og rikdommen. — Selg det gamle ruket, sa han Even Rogne. — Det står og fyller opp på loftet i gammelbygningen åkkesom. Best å bli kvitt det så fort som mulig, det ska bli sveiserbolig der nå je tek over garden!

— Og når det er slik det heng i hop er det som en leik å stå her og by fram støvete plysjmøbler og tynnbeinte blomsterbord sammen med gistne butter og sprøkne kakunøler.

— Ska du ha ei gryte Even? sier han til Even Tajet som står nærmest. — Ei djup, stor gryte som koker både spikersuppe og kældgraut. — 30 øre — 30 øre

kakunøle: brødboks

for ei stor gryte, æiltfor lite, det æ ei fin gryte, smu a rundt seie du? «Gjenne for meg vil a Marte.» å blås på deg gett, denna sprekken gjør ingenning, så full gryta som opp tel sprekken har du itte råd tel å koke åkkesom. 40 øre! 40 øre! Tredje som opp tel sprekken har du itte råd tel å koke åkkesom. 40 øre! 40 øre!

Bang!

— Gryta æ di Hjalmar. Flyg hematt og sett over grautvatn med en gong!

— Ha — ha — ha —! Du Bernt, du Bernt! låter det bortover i flokken. Og han Bernt driver på.

— Her har vi ei mesterlig fin lampe. Det dingler i prismes og stas, æ det noen som skal ha litt opplysning? Parafinlampe Pøy! Sett inn en kabel og ei pære så greier det seg lengi, hu vil pynte bra under taket denna. Nei men by nå da, æ det ingen som ska ha ei fin lampe?

Det blir stille i folkehopen. Dom trækker og står og tøyter seg, ser dom riktig ...?

— Je meiner jamen det æ lampa hennes Gammel-Eline je, sier ei husmannskjerring ved skigarden.

— Huff, ja den vil je nå itte ha innom døra mi for æilt i væln.

— Det kæinn fel itte vara noen som byr hell på den fell. Det æ reint niist å sjå att det gamle spetaklet.

— Hå! Du skulle sett da a hang oppå rommet hennes Eline du, blåser kjørringa ved skigarden. — Det var som det skar i aua når du kom inn døra. Der sto du som fastnagle med lyset rett på deg, og borti senga låg a Eline og krause og grov i sengehælmen og brukte kjøft. Og så de aua hu sette på deg. Dom var grønne i lampelyset som aua på en orm. Huff!

Han Bernt skjønner ingenning. Han har itte tent på Rogne og vørti piske og hundse under ei sterk lampe, han er auksjonskar og lauken i laget, han snur lampa rundt i lufta og rasler med pekefingeren etter prismekanten.

— By nå da! sier han. — Ser de itte at det dingler og skinn i både perler og stas?

— Ta ned att lampa, sier husmannskjerringa. Du får itmo bud på den om du driv på i hele natt!

— Ei krone, sa det under låvebrua.

— Ei kroner er buden, ei krone for lampa, ei krone, han Bernt svinger lampa att og fram. — Ei krone. —

— To, skriker en full kar ved kaffebordet. Han har vøri med og bydd i hele dag uten at han Bernt har ensa det. Nå hører han etter med en gong, var det et kjørringskinn her ista som sa at han itte skulle få solgt lampa?

— To kroner, to kroner, «nå går det oppover sa mæinn, han datt ned kjørring lerråppa». — To kroner. —

— Tre, kjem det bortantel låven.

— Tre kroner for lampa, det er riktig, runde tall ska det vara, he —

— Fire, laller den fulle karslasken på krakken.

— Fem! Det kjem som et skrik ifrå tussmørket under låvebrua. Det klirrer i lenkjer, det er som noen rister og handterer gamle sælareimer i fullt sinne.

— Fem kroner for lampa. Han Bernt får lyst til å danse her han står, lampa

blir dyr den. – Nå ska du itte by over da gett? skriker han tel fyllebassen. Men nå har han fått ei jente på fanget han, og gir lampa en god dag. Og de andre byr itte. Dom står og ser omkring, det er så nifst dette, det er makt ennå i lampa hennes Gammel-Eline ser det ut for.

– Fem kroner, fem kroner, ingen bedre, tredje og siste gong fem kroner.

– Klakk, sier hammaren.

Dørgende stilt ...

Alle snur seg mot låvebrua, alle lyt sjå.

Det rører seg i mørket. Det er noen som stavrer seg fram, et lite kvinnfolk tegner seg tydelig mot den blå vårsnoen, hu vagger over mot låvehjørnet og får tak i skigarden. Så sløtter hu seg framover staur for staur med ryggen mot auksjonsfolka. Da hu når grunnsteet slepper hu taket og styrer rett inn i folkhopen som gjør plass og berre står og måper. Men så løsner latteren. Den bølger hit og dit, att og fram alt etter som det blir kjent at det var a Kaku-Karen som kjøpte lampa!

Hu Karen enser ingenting. Hu går mot auksjonsbordet med stutte skreitt, hu plirer med aua og styrer rett på lampa. Da hu er framme tar hu en krokete pekefinger og stryker etter prismekanten. – Klingeling, sier det, ei lita tynn tone når danglestasen slår ihop, hu får en vond flir i munnviken, hu glømmar seg rent bort.

– Nå lell ... kvisker hu.

– Jaså, Karen, du ska stase opp i Rønningen nå, sier han Bernt, han står og venter på betaling.

Hu Karen ser på han. Så blæs hu i nåsån og slenger sekkepompaturen sin på bordet, roter utover hempelause knapper, hårnåler og bendelband. Den tynne, veike handa gramser i rothaugen og får fram en liten pung. Så tar hu pengene i klypa og legger i handa hass Bernt.

– Greier du lampa åleine da Karen? spør lensmannsbejnten.

Hu Karen ser itte på han engong. Hu slår ut med begge armene og får lampa mot bringen. Så bikker hu seg bakover og går med høg nakke telbars att tel låven. Da hu ser husmannskjørringa ved skigarden snur hu og går like opp i ansiktet hennes.

– Nå lell, Marja ...

– Huff da Karen, å æ det du finn på!

– Je finn på mye rart je. Je har fønni på mye rart før å je ...

Så går hu under låven og blir borte i mørket.

--

– De gærne har det godt, sier dom bortover i flokken. – Hu såg itte ut tel å vara skuggredd for lampa henne Eline hu.

– Staktars krok, sier husmannskjørringa. – Hu Karen skulle fel vara den siste je kunne tenkt meg skulle kjøpe lampa. Var det noen som fekk svette under lampa hennes Eline Rogne så var det fel a Karen.

Og så går historia hennes Karen ifrå munn til munn, den gamle husmannskjørringa setter seg på ei kakunøle hu har kjøpt og støer handa under haka, mens den tannlause munnen mimrer og går.

– Jo da, hu Karen kom til Rogne som legdjinte da hu var sju år. Je va budeie på Rogne je den tia, å, je kjæm vel ihau den bleike, rare jintongen som satt oppå rommet hennes Eline og skulle lære å spinne. Vi hørte åssen a Eline brukte seg på a da vi var inne tel måls. Og var vi oppå hos a Eline et ærend og skulle ut att, var det rent vondt å sjå aua på småjnta åssen dom var med øss bortåt døra da vi gikk. Hu hadde det med det a Eline at a skulle styre med æilt. Hu låg tel senga i tjuge år og styrte hele gar'n. En gong i vikun skulle hu ha sølvskjeskuffa oppi senga si og rekne etter om det var noen borte. Kokka bar opp skinka hår eneste dag, det var a Eline som skar og sa å mye det skulle gå med tel hårt mål. Krøttervegen vart lagt like under glaset hennes, hu hang i glaskarmen da je jaga kua ut i marka. Slik var det med æilt. A Eline mol kaffe og a Eline fekk en høydott oppi senga si når dom kjørtte inn for å kjinne etter om det var tørt nok.

Og oppå der satt a Karen i mange år. Hu vart kruggete som ei gammel kjærring for a vart komfirmert. På skule gikk a itte. Det var a Eline det som satt og stava og les med a Karen og ruske og drog i sletta hennes da hu itte lærte fort nok. Det eneste ærend a Karen hadde ut var å gå på do. Da såg vi ofte åssen hu sto og fingre med kroken for å tøyte ut tia da a skulle innatt.

Da hu slapp fram for presten vart det likere. Da skulle a vara med meg i fjøset da, ja hjelpa var nå så som så, hu var veik og dårlig i ryggen, men snill var a. Gla og takksam over å sleppe unna den gamle som låg i senga. Hu hadde fått som en skrekk for a Eline og rommet hennes, ja det var fel itte så rart, je kjem ihau hu sa det støtt: – Gå du a Matja, sa a når det var noe. Vi skulle ha med egga inn da vi var ferdig med fjøsstellet, det var underbudeia som skulle gå med dom. Å, je slo ti gamla mang ei skrøne je når je kom og hu sporte æffer je itte sendte opp a Karen.

Men så var det en kvell je skulle ned att i fjøset og sjå om ei kvige som var kælvklein at je sendte opp a Karen med egga. Je satt og åt je, da je hørte et leven uten like oppå rommet hennes Eline. Je flaug opp, je syntes nå je hadde litt ansvar for a Karen sea hu var med meg i fjøset.

– A Karen stæl, Matja! ropte det bortu sengeroa da je kom inn. – Hu stæl egg!

– Å nei da, sa je. – A Karen har itte støli.

– Ha du itte støli? skreik a Eline.

– Jo, sa a Karen.

Je vart reint paff der je sto, je drog med meg a Karen uppå gangen og riste i armen hennes.

– Ha du støli da Karen? sa je lågt.

– Nei, kvisque a Karen.

– Ja, men æffer sa du det da? sporte je. Men da fekk je det rareste svaret je noengong har fått.

– Je lyt fel seia det når je står under lampa, sa a Karen.

--

— Ja a Karen var rar. Je passte nå på a så godt je kunne je, så hu skulle sleppe å gå oppå rommet hennes Eline oftere. Men gamla hadde fått vatn på mølla nå. Like etter bad hu kokka om å bæra ned æille klæa som hang på trea-høgden, hu skulle rekne over som hu brukte å gjøra. — Og så var det borte en stakk. Hu slo staven sin i golvet og skreik på a Karen med en gong. Hu Karen satt enda og åt hu, kjem je ihau, hu velte mjølkekoppen sin da a Eline ropie navnet hennes, så redd og forskremt var a. Ja så gikk hu opp da, og så var det like gæli. Hu Karen sto under lampa og sa «ja», hu hadde støli stakken. Nå tok vi a ornthi fatt da hu kom ned att, ja vi lo fel litt og, det var nå så borti natta, en stakk som hu itte hadde sett for sine auer. Je kjem ihau han Embrett stallkar sa: «Hadde du enda gjort det du står under lampa og telstår, så hadde du da hatt att litt for det.» Det var sagt i gap, vi heldt me'n vi andre og, vi syntes det fekk vara måte på.

Så ei natta fata det ti bryggerhuset. Det var a Klara Moa som hadde søtti der og bakt brød om dagen, og så låg det vel att noen glør under takka da ventelig. Ja, vi fekk nå sløkt, det fata ti trappa og bakstfjøla, det var det hele. Men a Eline låg med glaset oppe og vart vår røykelukta. Og så var det å sende bud på a Karen. Je tenkte je skulle gått opp sjøl je og sagt det som det var, men je kom forseint. Da je kom opp sto a Karen og blinke mot lampa og tok på seg skulda.

Nå sa vi ingenting vi andre. Hu fekk tulle som hu ville. Hu såg så langt og rart på øss da vi satt og åt den kvellen, men vi sa itte ett ord, åkken vondt hell godt. Så gikk a Karen ut, sto og tusle ved døra ei stund, vi trudde a skulle neri fjøset og legga seg vi. Men da vi andre kom ut på trammen, slo lågån imot øss. Da hadde a Karen tent på. Hele bryggerhuset brente ned, det var såvidt det itte fata ti gammelbygningen.

Den natta vart a Karen borte. Vi gikk mæinngard og fæinn att a innpå Rognmarken en stann. Da var a helt rar stakkar. Hu kom tel Sæinnrud og var der ei lang stunn. Men da dom skjønnte at a itte var fali, fekk a sleppe ut att. Og så begynte a å baka kaker og gå å selja og vart a Kaku-Karen som hele bygda kjinne tel. Og nå har a bodd oppi Rønningen og gått og solgt kaker i mang-føldie år.

— — —

Den gamle kjærringa retter på seg. Hu har vøri langt attende i tia, hu gnur seg i hårgarden for å bli vaken.

Folket står og ser bortunder låven. — Og idag kom hu att og kjøpte lampa

...

— Ja je ska nå riktig lure på å hu vil med den, grunner kjærringa. — Huff, je ville itte ta i a je, langt mindre kjøpe a.

Og så a Karen da, kroken.

— — —

Oppover skauvegen går a Karen med lampa på en kjelke. Hu krugger i ryggen, tauet ligger djupt ned i nakkegroppa og aksla, men hu enser ingenting. Hu stabber og går. Røkker og drar.

Iblant stanser hu og ser ut i vårkvellen. Aua seiler tomme og blasse over

grantoppene, men når hu snur seg og ser på lasset sitt, er det som hu vakner. Det gløser og glitrer i liv og lått, pusten går tung og kvevd og munnen mimrer.

— Nå lell! Nå lell!

Og så røkker hu i. Jabber og fløtter seg skrett for skrett. Den gamle ryggen riktig skjelver av iver ...

— — —

Dagen etter dreiv det noen og blinke tømmer i skauen som går opp til Rønningen. Og da dom kom så langt at dom såg stugua, tenkte dom å gå innom og kjøpe noen kaker å bite i.

Dom syntes nok det var litt rart at det itte rauk i pipa, det var en fredag og den dagen brukte a Karen støtt å baka tel helgen. Men dom gikk da fram og banke på døra—

Ingen svara.

Så skauv dom opp døra og gikk inn.

— Og rygge bakover — —

For under taket hang ei lampe og lyste midt på blanke soldagen og borti senga låg a Karen med nattlue nedover øra og donke i golvet med en stakk, mens hu skreik høgt og kvellt mot dom som sto i dørgløyten.

— Nå lell! Nå ska det bli fali for folk å kámmå oppi Rønningen!

Fra Dørstokken hørne, 1945/49